

Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs életművei az idő múlásával visszavonhatatlanul egymás mellé kerültek az irodalomtörténetben, noha közös kötetük csak egy jelent meg: *A tűnékeny alma* címmel verselemzéseiket gyűjtötte össze Lengyel Balázs 1995-ben, négy évvel Nemes Nagy Ágnes halála után. Ugyan- ebben az évben látott napvilágot *Nemes Nagy Ágnes levelesládája* címmel „válogatott levelezésének kis gyűjteménye” (a valóban erősen szűrt anyag Lengyel Balázs és Kerek Vera munkája), az *Újholdak és régi mesterek* című könyv pedig a Lengyel Balásznak címzett levelekbe engedett betekintést 1999-ben, Buda Attila szerkesztésében.

Kosztolánczy Tibor 39

„ez a sors”

Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiről

Az elmúlt évtizedben az MTA–ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport – részben a Petőfi Irodalmi Múzeummal együttműködve készült – Újhold-tanulmánykötetei számos levelet és dokumentumot adtak közre a folyóirat és a hozzá kapcsolódó szerzők munkásságából.¹ Tulajdonképpen az előbbi publikációk kiteljesedése a most megjelent *„láthatatlan selyemszál a számon”* című válogatás, amely kéziratári és írói magánhagyatékokból először tesz nyilvánossá összefüggő, bőséges válogatást a Nemes Nagy Ágnes és (a) Lengyel Balázs által írt levelekből.² (Van ugyanis, hogy együtt írták a levelet, s van, amikor csak az üdvözlő formulával vagy néhány rövid megjegyzéssel egészítették ki a másik beszámolóját – ez magyarázza az előbbi, zárójelbe tett névelőt). Az összeállítás e sokszor unikális irományokat kronologikusan, a második világháborút követő évtizedek történelmi fordulói által tagoltan rendezi el. Nem véletlenül, hiszen Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs legfontosabb közös vállalkozását, az 1946 és 1948 között működő Újhold folyóiratot – és annak sajátos újjáéledését a nyolcvanas évek közepén – politika- és irodalomtörténeti korszakfordulók determinálták.

Az Újhold nemzedéki folyóiratként, a háborút megélt fiatalok lapjaként indult el. Törekvéseiket a művészi autonómia és – miért is kellene szégyellnünk ezt a kifejezést? – az *elitizmus* jegyében határozták meg. A felelős szerkesztő, Lengyel Balázs még nincs harminc éves, de a leveleiben teljes fegyverzetben lép elénk: okos, célratörő, ugyanakkor közvetlen és lendületes (néha indulatos), mindig világosan és gördülékenyen fogalmaz. *Egyenes*. Elhiszem neki, hogy a lap kvalitásait tartja szem előtt, és ezzel együtt a szerzők érdekeit. A lapszámok összeállításában íróbarátai, Mándy Iván, Pilinszky János, Rába György – és a felesége, Nemes Nagy Ágnes segítik. Az ő levelei

furábbak. Ha bizalmas ismerőseinek, főként nőknek: rokonoknak, osztálytársaknak ír, elemében van. A pályatársakhoz azonban nem lép *annyira* közel. Ez a távolságtartás nem is a mondanivalójából tűnik ki, mint inkább a törede-
zettebb megfogalmazásból, a néha rejtvénytyszerű stiliztikai fordula-
40 tokból. Ha érzelmileg felfokozott állapotba kerül, már-már versszerűvé
válnak a sorai – amolyan szabadverssé, és ez még izgalmasabb.

A szélsőbal propagandistái kezdettől fogva támadják az Újholdat, amelyet 1948-ban adminisztratív eszközökkel elhallgattatnak (pedig az utolsó két számot már az új rendszerhez alkalmazkodó kollégák szerkesztik). A lap azon közreműködőit, akik „fejlődésképtelenek” minősülnek, *hiszen* nem hajlandók betagozódni a kommunista irodalom struktúráiba, majdnem egy évtizedre „kiradírozzák” az irodalomból (utóbbi Nemes Nagy Ágnes kifejezése, 192.).

A hallgatás éveit képletesen is jelzi a levelezésgyűjtemény: 1949 januárjában még reménykednek, hogy 1947–1948-as ösztöndíjuk folytatásaként visszatérhetnek Rómába (58–61.), Nemes Nagy Ágnes új kötetét tervezi... Aztán hosszú csend, két bizakodó levél 1956-ból; az új könyv majd 1957-ben jelenik meg. (Lengyel Balázs még rosszabbul jár, hiszen első, *A mai magyar líra* című tanulmánykötete 1948-ban látott napvilágot, 1972-ben követi a második.)

De mégis: a hatvanas évek üzeneteiből sokszor reménykedő, csendes öröm sugárzik, az érzés, hogy az elveszett évek bepótolhatóak. Utaznak, csodálkozva néznek körül a világban: „az egészben van valami különösen díszletszerű” – írja Párizsból Nemes Nagy Ágnes (78.), „én se tudom igazán elhinni, hogy a kép valóság” – mondja Perugiáról Lengyel Balázs (79.). Sok itt a kapcsolattartó, nyaralási üdvözet – a legfelszabadultabbak Szigligetről érkeznek –, jó néhányat közösen jegyeznek. Pedig a kötet kronológiai összeállításából tudható, hogy ők ketten még 1958-ban elváltak.

Nemes Nagy Ágnest 1961-ben párizsi vendéglátójuk összeismerteti André Frénaud és Paul Chaulot költőkkel (79.). Nemes Nagy francia nyelvű leveleinek közlése több mint kuriózum. A versei végre eljutnak a francia közönséghez, de az üzenetekben főként a maga fordítási feladatairól beszél, ő nem fogadhat el semmit szívességből. A levélfogalmazványból kihúzza az itthoni engedélyeztetési procedúra abszurdítására utaló sorokat (112–114.). És amikor pár napos írórszági és londoni tartózkodását egyetlen nappal sem tudja meghosszabbítani, méltánytalan helyzetbe hozott kárvallottként menetegeti az adminisztrációt: „Azt hiszem, ez a sors, és senki sem tehet róla.” (125.) Nem panaszkodni, dolgozni kell.³

Ám megtalálhatóak itt olyan levelek – a magam számára úgy írtam föl: *telérek* –, amelyeknek anyaga erősebb, időnek ellenállóbb, és lepattintják magukról a hallgatás-elhallgatás kényszerreit.⁴ Ilyen Nemes Nagy tényszerű,

pontos beszámolója a Graves-díj odaítélése körüli hatalmi játszmákról (137–139.), vagy szembesülése a szakmai viták abszurditásával – utóbbi, mint a forró, alig megszilárdult vulkáni kőzet! (167–169.)

A nyolcvanas évek elején a *csillagok állása* az Újhold rehabilitálását ígéri. Köpeczi Béla művelődési miniszter közvetíti a Szellemi 41 Élet Felügyelőinek direktíváját 1982 végén: „a vélemények pluralitását kívánják létrehozni, ami nem csaphat át politikai pluralitásba” (170.). A kultúrpolitika valójában két folyóirat indítását engedélyezné, a Válasz örökébe lépő fórum szerkesztésére Illyés Gyula, Domokos Mátyás és Csoóri Sándor kap ajánlatot, ők azonban „kéthetente megjelenő, publicisztikus lapra” tartanak igényt (173.). „Ezt a hatalom nem engedte. Mi Illyésék nélkül nem akartuk megindítani a folyóiratot” — világította meg a kudarcba fulladt egyezkedés hátterét később Lengyel Balázs.⁵

A Jelenkor folyóirat 1983. novemberi Babits Mihály-émlékszám, de főként 1984. decemberi újholdas összeállítása – utóbbi válogatására és gondozására Szederkényi Ervin főszerkesztő Lengyel Balázst kéri fel – fontos előrelépés. Aczél György 1984 nyarán Pécssett tájékozik, a városi pártbizottság ülésén hangoztatja „aggodalmaikat”; Szederkényinek írásban kell szavatolnia, hogy az Újhold-szám remélhetőleg nem bontja meg „a népi urbánus egyensúlyt”.⁶ A főpróba sikerült: nem bontotta meg.

1985 elején megszületik a megállapodás a Magvető Kiadóval az *Újhold-Évkönyvek* útra bocsátásáról. A nyomdai átfutás fél év, és még ez is kevés a cenzorok számára. A pártközpont „az imprimatúra pillanatában” szedeti ki az első kötetből Petri György versét és Radnóti Sándor esszéjét, a könyvet áttördelik, aztán Radnóti írását mégis engedélyezik, és a kiadványt újra áttördelik (189.). „Ez jobb, mint egy folyóirat” – lelkesedik azután Köpeczi az első kötetet „lapozgatván”, megjegyezve, hogy a benne olvasható tanulmányok és esszék számára külön örömet jelentettek; Aczél „a munka jókedvű folytatását” várja.⁷ (1986 júniusában, amikor ez előbbi gratulációk elküldetnek, Köpeczi még miniszter, Aczél a kulturális ügyekre gyakorolt befolyásának döntő hányadát már elvesztette.)

*

Az *Újhold-Évkönyv* lényegét tekintve olyan lett, amilyenek Lengyel Balázs négy évvel korábban megálmodta: „A nyomtatott szó hitelét, a különvélemény becsületét, a szellemi ember integritását, sőt tekintélyét visszaadó.” (170.)⁸ Lendülete a régi, hívja a régi újholdasokat is, de érezhetően nem

könnyű neki ezekkel a „hiú bácsikkal” dűlőre jutni. De mit tehet egy szerkesztő? Nyugodjon bele a tisztos unalomba? Az *Évkönyv* nem válhat utánközlő orgánummá, ő nem fogadhat el máshova készült publikációkat.

42 És közben nem kevésbé ő is „hiú bácsi” lett. Vannak dolgok, amikkel jobb, ha nem szembesülnek a régi barátok; hiába a konfliktusok tisztázását célzó nemes indíttatás, ha széttörnek a barátság elrozsdált kapcsai – lásd Lengyel Balázs Mészöly Miklósnak küldött 1982. januári és 1986. szeptemberi leveleit (163–166., 194–195.). Másfelől: nekik is tudniuk kell, hogy ha tisztázásig jutnak a dolgok, már *főként* nem lesz semmi olyan, mint egykor volt. A tisztázó levelek újabb tisztázatokhoz és újabb magyarázkodásokat.

A levelezéskötetben a nyolcvanas évek második felében a súlyos betegséggel küzdő Nemes Nagy Ágnes től már fájoan kevés a híradás. Nemes Nagy 1991 augusztusában meghal, és az évkönyveknek vége szakad. Ágnes halála után Lengyel Balázs nem tudja, nem akarja folytatni a sorozatot. Pedig az Újhold nemzedékeket integráló szerepére éppen a rendszerváltást követő évtizedben lenne a legnagyobb szükség. Az író társadalom majdnem teljes egészében az irodalompolitika felé fordul, a minőségesezmény helyébe nagyon sok esetben (nem mindig!) a megnyilvánulások aktuális érdeke lép. Lengyel Balázs megütközéssel fogadja, hogy író társai a kényelmetlen vonatkozásoktól mintegy „megtisztítanak” a hagyatékaikat. Ha mások az egykori méltánytalanságokat kisebbítenék, vagy egykori, a hatalommal közös *társutazásaikat* átstilizálnák, szinte a kegyetlenségig kérlelhetetlen. Ezményei nem változtak, a fogalmazásmódja azonban már nem csak sodró, de sietős is – és mások esztétikai *véleményével* szemben sem oly türelmes. Pedig – úgy érzi – még mindig pótolni kell azt, amit nem engedtek, ami elmaradt, ami nem sikerült. Holott ilyenkor már a tanítványoknak kellene feljárniuk tágas nappalijába, hogy neki kedve teljék bennük.

Olykor respektálja mások ízlésvilágát, olykor nem. Bizony, bizony, az elv, miszerint „a magam részéről egy esszéíró nem azon mérek, hogy egyetért-e vele, hanem azon, hogy mennyire indít gondolkodásra” (127.), gyakran sérül. Van, amikor *az egyet nem értés elszántsága* Füst Milán vehemenciájára emlékeztet, de Lengyel dühe az adott levél befejezése előtt gyakran eltűnik, elpárolog, és ő elnézést kér.

Majd elküldi a levelet – mert velük mindez *így* történt meg.

*

Az írói levelezések sokrétűek, és rengeteg tanulsággal szolgálnak. Például Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád levelezése több mint őszintétlen. Ady nagyon gyakran (nem is titkolta) a maga szórakoztatására manipulálta

levelezőpartnereit. És vajon Kosztolányi elhitte-e, hogy amit aznap írt, az valóban úgy van, és nem úgy, ahogy ugyanarról a dologról az előző héten beszámolt? Szabó Dezső leveleiből árad a mások lenézése, nem ritkán: megvetése. Tóth Árpád feltalált magának egy szerepet, és abból élt. Ez így kimondva nem szép. De ez is érdekes.

43

Ám engem Babits Mihály – vagy a kevésbé ismert Elek Artúr – *megszállott* következetesség-hite jobban megérint. Nemes Nagyék levelezése ezt a nehezebb mintát követi.

Következetesnek lenni sokak számára nyilván teljesíthetetlen feladat. De *ők* ragaszkodtak a saját eszményeikhez akkor is, amikor kizárták őket az irodalmi életből, majd amikor újra és újra éreztették velük, hogy éppen csak megtűrik őket. Ám a következetesség számukra – idővel – adomány-jelleget öltött: felszabadította, sőt szabaddá tette őket. Nem kellett lehajolniuk bizonyos dolgokért vagy meghajolniuk bizonyos emberek előtt. (Egy idő után már felesleges is lett volna.)

Az autonóm emberek mindig a személyiség egyszeri varázsát sugározzák.

Új Forrás 2020/8 – Kosztolányi Tibor: „ez a sors”
Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiről

¹ *Tárguló körök: Tanulmányok, dokumentumok az Újholdról és utókoráról*, szerk. BUDA Attila, Bp., Ráció, 2014.; *„...mi szépség volt s csoda”: Az Újhold folyóirat köre - tanulmányok és szövegközlések*, szerk. BUDA Attila, NEMESKÉRI Luca, PATAKY Adrienn, Bp., Ráció, 2015.; *Leírás és értelmezés: Újholdas szerzők a hagyományvá válás közben*, szerk. BUDA Attila, NEMESKÉRI Luca, PATAKY Adrienn, Bp., Ráció, 2016.; *„folyékony szobor vagy szilárd szökökút”: Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról*, szerk. BUDA Attila, PALKÓ Gábor, PATAKY Adrienn, Bp., PIM, 2017. – Örömmel ajánljuk az Újholdasok nevű Facebook-oldalt is, amelyet Patoky Adrienn gondoz, illetve a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatokat dokumentáló honlapot, amely Tüskés Anna munkája (<http://frhu20.iti.btk.mta.hu>).

² *„láthatatlan selyemsál a számon”*: Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből, összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, jegyzeteltes és a bevezetőt írta BUDA Attila, PATAKY Adrienn, Tüskés Anna, Bp., Gondolat 2019. – A főszövegben található oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak.

³ Nemes Nagy Ágnes francia irodalmi kapcsolatairól lásd Tüskés Anna *„én magam is átváltozom, mint a versei, szavakká, mondatokká, csönddé”* című tanulmányát (Irodalomismeret, 2017/2, 32–53.), amely feltárja Nemes Nagy és Bruce Berling amerikai író és egyetemi tanár levelezését is.

⁴ Lengyel Balázs írja egy minden bizonnyal 1968 őszén Bécsben postázott levelében: „nem merünk Nyugatra leveleket küldeni, vagy ritkán hivatalos emberek, például francia költők számára a kulturális kapcsolatok keretében. És különösen nem merünk írni Br. C. címére. Csak karácsonyi üdvözlőkártyát küldünk, milyen bátorság!” (109.)

⁵ *Újholdak és régi mesterek: Lengyel Balázs leveleskönyve*, szerk. BUDA Attila, Bp., Enciklopédia, 1999, 117.

⁶ *Uo.*, 140.

⁷ *Uo.*, 153, 154.

⁸ Lásd bővebben LENGYEL Balázs, *Feljegyzés az oktatási miniszterhez* = L. B., *Két Róma: Esszék*, Bp., Ballasi, 1995, 132–134.